

Patrimoni,
didàctica,
recreació

Tallers didàctics a l'entorn de la Guerra Civil Espanyola

Annie Wilson-Daily

Departament de Didàctiques Aplicades
Universitat de Barcelona
Correspondència: awilson@ub.edu

Maria Feliu-Torruella

Departament de Didàctiques Aplicades
Universitat de Barcelona
Correspondència: mfeliu@ub.edu

*Text presentat i acceptat a les I Jornades
Internacionals sobre Patrimoni del
Conflicte. Figueres, 2023*

Enviat: 25/09/2023

Acceptat: 20/11/2023

Resum: L'experiència existent sobre tallers didàctics de la Guerra Civil Espanyola per a entorns formals i no formals d'ensenyament-aprenentatge és molt limitada. El present estudi descriu una praxi empírica quant a disseny i experimentació de tallers didàctics sobre la guerra del 1936-1939, desenvolupada en contextos de formació universitària de professorat, professionals del patrimoni i estudiants de primària i secundària. El conjunt de pràctiques que es descriuen ha possibilitat la consolidació de models de tallers versàtils que es poden aplicar i desenvolupar, amb les oportunes correccions i ajustaments, a diferents temàtiques vinculades a la Guerra Civil Espanyola. Les propostes de taller tenen un caràcter funcional, i s'apliquen indistintament en entorns formals i no formals d'ensenyament-aprenentatge. La Guerra Civil es considera des de punts de vista molt diversos, predominant una visió civil i de vida quotidiana sobre el conflicte.

Paraules clau: Guerra Civil espanyola, tallers didàctics, educació patrimonial.

Abstract: The existing experience on didactic workshops of the Spanish Civil War for formal and non-formal teaching-learning environments is very limited. The present study describes an empirical praxis regarding the design and experimentation of didactic workshops on the 1936-1939 war, developed in contexts of university training for teachers, heritage professionals and primary and secondary school students. The set of practices described has enabled the consolidation of versatile workshop models that can be applied and developed, with appropriate corrections and adjustments, to different topics linked to the Spanish Civil War. The workshop proposals have a functional nature, and are applied indiscriminately in formal and non-formal teaching-learning environments. The Civil War is considered from very diverse points of view, with a civilian and everyday view of the conflict prevailing.

Keywords: Spanish Civil War, educational workshops, heritage education.

Tallers de la Guerra Civil

Un recurs poc desenvolupat

L'elaboració de materials i propostes didàctiques entorn de la Guerra Civil Espanyola en els darrers decennis ha estat més aviat escassa. Certament que hi ha hagut iniciatives sobre els més diversos aspectes (Feliu-Torruella, M.; Hernández-Cardona, F.X., 2013) però quant a disseny i execució de tallers les experiències han estat molt migrades. Els tallers desenvolupats a Catalunya pel Memorial Democràtic han estat de fet els intents més desenvolupats en clau de «taller» («Vinyetes historiades de la guerra al còmic»; «Memòria dibuixada, contes amb valor»; «Les fonts documentals. Rellegir el passat per construir el futur»; «Obligats a marxar, històries de l'exili»), com també les iniciatives plantejades pel Museu d'Història de Catalunya (Feliu-Torruella, 2011). Per desbloquejar aquesta situació, i d'ençà del 2019, els investigadors del grup de recerca DIDPATRI (Didàctica del Patrimoni) de la Universitat de Barcelona, van procedir a sistematitzar propostes pedagògiques sobre la Guerra Civil Espanyola a partir del disseny i experimentació de tallers. El grup, des del 2009, havia estat desenvolupant recerques històriques, arqueològiques i museogràfiques entorn d'aquest conflicte, en un context d'Història Pública i Arqueologia pública i en aquesta dinàmica l'elaboració dels més diversos materials destinats indistintament a entorns escolars i espais patrimonials, esdevingué usual. Tanmateix, calia sistematitzar tot buscant productes i models que es poguessin universalitzar i aplicar, de manera versàtil, en diferents entorns.

Per respondre als reptes es va optar pel disseny de tallers, entesos com a opcions amb una dimensió instructiva i lúdica. Aquests tallers, ben acotats quant a materials i temps de realització, havien de poder desenvolupar-se en diferents contextos escolars o patrimonials i havien de tenir validesa d'acord amb el seu caràcter genèric. Havien de ser una eina eficaç i «universal» que, en un moment donat, s'havia de poder utilitzar sense perjudici que el centre o l'escola tinguessin o desenvolupessin tallers o activitats molt centrades en la seva casuística particular (materials d'història del barri, de l'espai patrimonial, de documents propis de l'entorn, del paisatge proper, etc.). Aquesta opció genèrica amb uns tallers «universals» sintonitzava amb àmplies experiències i tradicions forjades entorn de l'elaboració de projectes (Feliu-Torruella; Hernández-Cardona, 2020). Els tallers es van concretar, el 2019, en una «Maleta didàctica», que contenia tot el material necessari per realitzar-los: fitxes, iconografia, guions, qüestionaris, objectes... La Maleta Didàctica de la Guerra Civil Espanyola podia cedir-se o replicar-se als centres o institucions que en volguessin fer ús, o bé prendre-la com a model per desenvolupar altres tallers similars. La Maleta Didàctica de la guerra Civil es va confegir, finalment, en el context d'una convocatòria de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona: «Ajuts per a la realització d'activitats de transferència i divulgació de la recerca» de la Facultat d'Educació. Es va dissenyar i produir durant el mes de setembre del 2019 i es va experimentar de manera inicial durant els mesos de novembre i desembre d'aquell mateix any en els cursos de Mestre de Primària, de la Facultat d'Educació de la Universitat de Barcelona; en el Màster de Museologia de la Universitat de Barcelona; en el Centre d'Interpretació de la Sanitat de l'Exèrcit Popular del Molar i en el Centre d'Interpretació del Combat de la Fatarella (la Fatarella) de l'Associació *Lo Riu*. Posteriorment, i fins al present, la Maleta s'ha utilitzat de manera sistemàtica en espais de formació d'estudiants universitaris (Facultat d'Educació; Facultat de Geografia i Història), i també ha estat cedida o replicada totalment o parcialment a demanda de centres d'ensenyament o museus.

Una maleta didàctica

En el projecte inicial es contemplaven un total de 10 tallers que, oportunament testejats i avaluats a partir de l'experiència empírica, es van anar millorant, modificant o complementant des del 2019 en endavant. Els tallers proposats implicaven, més enllà dels aspectes bèl·lics, una mirada civil sobre la Guerra Civil Espanyola, en conformitat amb la línia museogràfica que ja s'havia anat implementant des de DIDPATRI en projectes museogràfics com el CIARGA (Centre d'Interpretació de l'Aviació Republicana i la Guerra Aèria) o el Centre d'Interpretació de l'Hospital del Molar. Els tallers que el 2023 componen la «Maleta Didàctica» són:

1. Defensa passiva.
2. Excavem una trinxera.
3. Guerra química.
4. Hospitals de campanya.
5. Tractament de ferides
6. Dones de la República i la Guerra.
7. Una escola en guerra.
8. Cançons de la República.
9. Anàlisi de documents.
10. L'alimentació.

Els tallers s'utilitzen, com hem assenyalat, de manera principal, en la formació metodològica de futurs mestres de primària i professors de secundària. La idea implica donar exemples d'una manera de fer i treballar d'escola activa, en conformitat amb les tradicions de renovació pedagògica del país. Tanmateix, pel seu caràcter didàctic i polivalent poden aplicar-se directament als entorns d'ensenyament secundari i també, amb els oportuns reajustaments en cas que siguin necessaris (segons els centres), per als alumnes dels dos darrers cursos de primària. En qualsevol cas res impedeix que els tallers es puguin emprar per part de gent adulta. Pel que fa al lloc els tallers es poden fer servir, indistintament, en les aules escolars, o bé en els espais educatius de museus i centres patrimonials.

Cada taller està pensat (i compta amb material) perquè el realitzin amb comoditat unes 16 persones, organitzades en 4 grups de 4 alumnes, és a dir aproximadament mig grup classe. Tot i això es pot extrapolar, el seu ús, al grup classe sencer, depèn del nombre de dossiers de què es disposi. Aquesta unitat bàsica, la del mig grup classe, té interès i es fonamenta en tant que hi ha espais museals, o centres interpretació, que solament poden integrar o acompanyar, en una visita guiada, grups que no depassin les 16, 18 o 20 persones. Això és un problema, en tant que les visites no es poden dur a terme amb el conjunt del grup classe, i els tallers impliquen una solució funcional en tant que, mentre la meitat dels alumnes poden procedir a fer la visita, l'altra meitat pot dedicar-se a realitzar un o dos tallers, i un cop acabada la visita i els tallers es pot procedir a la inversa. Això sense perjudici de què els tallers es puguin utilitzar en les aules dels centres escolars de la manera que el professorat estimi més oportuna.

En el taller l'organització bàsica implica distribuir els grups, assignar-los una taula i lliurar-los el material que els correspon. La durada d'un taller depèn, del grup, interès, condicions, etc. Tanmateix, podem estimar que d'ençà que comença fins que s'acaba, i es recull el material, poden durar una mitja hora, tres quarts, cadascun i per terme mitjà. En principi l'únic material que necessiten els alumnes és paper per fer les anotacions oportunes (un o dos fulls per alumne), la resta del material està dins la maleta. De tot

plegat se'n desprèn la voluntat funcional en el plantejament dels tallers, molt pensats per a executar-se de manera còmoda en un temps molt acotat, i sense massa necessitat de coneixements previs.

Taller 1. Defensa passiva

La defensa passiva va tenir un paper molt important durant la Guerra Civil Espanyola a Catalunya i sobretot a les grans ciutats, que es van haver d'organitzar per fer front als atacs aeris. La funció de la defensa passiva era protegir als ciutadans mitjançant pràctiques d'ajut, consells i educació (Íñiguez-Gràcia; Gesalí, 2017). Tot plegat reflexionar sobre aquest context implica activitats d'interès, des d'un punt de vista axiològic, atès que són vàlides en el present. És a dir que els coneixements que puguin adquirir els participants són interessants des del punt de vista dels fets i conceptes, però també des del punt de vista dels valors. Els dossiers dels alumnes compten amb una introducció per documentar el tema i després se'ls proposen quatre exercicis: un primer d'identificar avions, un segon d'identificar vaixells, un tercer on es plantegen que és o no correcte en cas de bombardeig i un quart de comentari de fotos vinculades a la problemàtica dels bombardeigs.

Els grups simulen que estan en el març 1938 en un observatori de la defensa passiva de Catalunya i que ha d'avisar la població en cas de perill, i per tant han d'estar amatents per si veuen aparèixer avions enemics. Cada grup compta amb uns prismàtics, una guia d'identificació d'avions i una guia d'identificació de vaixells. Per al conjunt de grups om disposa d'una sirena manual controlada pel professor, mestre o educador, que també és qui controla un plec de fotos d'avions. Un dels alumnes (o el responsable del taller) mostra, des d'una certa distància, una foto d'un avió, i es mou lentament, davant els alumnes, perquè la imatge pugui ser correctament visualitzada. Els alumnes, a ull nu o amb els prismàtics han de fixar-se en l'avió, han de consultar la guia d'identificació i esbrinar si l'avió que surt a la foto es republicà o feixista, i si es caça o bombarder. Si són avions republicans o caces enemics no ha de fer res. Si és un bombarder feixista, un dels membres del grup ha de córrer al lloc on hi ha la sirena i simular l'avís que feia la Generalitat, per la ràdio, en cas de bombardeig: «Atenció catalans: hi ha perill de bombardeig, aneu als vostres refugis amb calma i serenitat. Apagueu els llums, tanqueu l'aigua, tanqueu el gas. No us precipiteu, la Generalitat vetlla per vosaltres» (Albertí, Albertí, 2006). Tot seguit accionen la sirena i tothom busca un lloc segur on amagar-se, d'entrada a sota la taula, o bé (tal com indiquen les instruccions de la Generalitat) a tocar de les parets més gruixudes. Si la identificació de l'avió no ha estat correcta el professor/educador no li cedeix la sirena i convida l'alumne a tornar al lloc d'observació.

L'operació es pot repetir tantes vegades com se sostingui l'atenció del grup atès que en el dossier del taller hi ha un bon nombre de fotos d'avions. Igualment, es procedeix de la mateixa manera quant a la identificació de vaixells. S'ha de veure si són vaixells republicans o facciosos i donar l'alarma pertinent per prevenir un possible bombardeig naval. El tercer exercici consisteix a seleccionar les accions correctes en cas d'alarma aèria a partir de les indicacions que feia la Generalitat a partir dels seus escrits, fulletons i auques il·lustrades. Els alumnes compten amb reproduccions d'aquests materials, i també amb un qüestionari, que és el que han d'emplenar, en el qual es plantegen diferents situacions i casuístiques de bombardeig. Han de valorar la situació, i a partir de les instruccions seleccionar les actuacions de protecció més correctes.

Finalment, se'ls demana, també, que analitzin algunes fotografies de bombardeigs i que descriguin sobre que donen informació: població i defensa passiva organitzant rescats, ambulàncies i serveis sanitaris per evacuar ferits, atacs contra entorns de població,

víctimes civils dels bombardeigs, accions de retirada de runa, escenaris de destrucció a causa dels atacs...

Taller 2. Excavem una trinxera

Aquest taller, de caràcter arqueològic, és viable per a grups no massa grans atès que la maleta didàctica solament disposa d'un kit de material, una caixa que mostra els elements que suposadament s'han tret d'una trinxera excavada pels arqueòlegs (bales, beines, cartutxos, guies de pintes, fragments de metralla, restes de coberts...) (González-Ruibal, 2012). Res impedeix, però que el centre educatiu o museu, repliqui la caixa de material o en desenvolupi de similars amb els materials que consideri per plantejar una activitat amb grups amplis. Altrament, també es poden donar o projectar imatges de les restes materials i tenir la caixa de referència amb els objectes en una zona central a fi que els alumnes la puguin visualitzar o manipular per torns. També es pot fer una explicació inicial i després anar passant el material per les taules. En principi l'educador mostra els elements materials sorgits de l'excavació de la trinxera i els alumnes han d'identificar-los i determinar algunes de les característiques a partir del dossier d'informació que disposen. L'exercici es planteja en tot moment des de l'òptica del mètode del descobriment: tenim uns objectes, els hem d'identificar, veure quina informació ens donen i finalment considerar si podem fer alguna hipòtesi del que va passar en aquell lloc.

Així a partir de la informació del dossier i de les explicacions se'ls demana identificar les beines, que corresponen a cartutxos que van ser disparats i, per tant, verificar si les beines han estat disparades (i òbviament cal informar de com podem saber-ho a partir del senyal deixat pel percutor). Tot seguit se'ls proposa localitzar les bales separades de les beines. Identificar les guies de les pintes dels cartutxos, les que tenen munició i les que ja han estat utilitzades. Observar com s'encasten els cartutxos a la guia. Analitzar els marcatges de les beines (soltes o integrades al cartutx) identificar a on va ser fabricada la munició i en quin any, això es pot fer amb ajut del dossier, o si es vol i es disposa de més temps segons una recerca per internet (Palomar; Navarro, 2009). Es planteja també classificar les beines, les que pertanyen a fusells tipus Màuser i les que són de fusell Mosin Nagant, cosa que podem fer també a partir de les pàgines de catàleg subministrades en el dossier. Analitzar els fragments de metralla i intentar establir una hipòtesi respecte al projectil original que els va generar i l'arma que el va disparar. Localitzar si hi ha alguna granada a la trinxera excavada i analitzar si és de tipus Universal o Polonesa, etc. Amb tot plegat i una vegada reunida la informació podem procedir a formular alguna hipòtesi sobre el lloc excavat: Van haver-hi combats? Quin exèrcit podria haver estat a la trinxera? Van ser bombardejats? Aquest taller/exercici es pot complicar/complementar tant com es vulgui, simulant l'excavació a partir d'un calaix de terra o sorra, o bé incorporant més objectes o més tipologies de restes.

Taller 3. Guerra química

El taller explica l'horror de la guerra química. En començar la Guerra Civil Espanyola tothom esperava que hi haguessin atacs amb gasos, tal com havia succeït durant la Primera Guerra Mundial, i l'exèrcit i la població civil es van preparar per enfrontar-se a aquesta amenaça que consideraven inevitable (Manrique; Molina, 2012). Es van repartir milers de màscares antigàs i manuals per fer front als atacs químics. Per desenvolupar aquest taller el mestre/educador compta amb una màscara antigàs de l'època per ensenyar-la i descriure'n les parts i funcionament. Els grups d'alumnes disposen d'un dossier

informatiu sobre els efectes dels gasos i la rèplica d'un cartell preventiu de la Generalitat on es diu que cal fer en cas d'atac químic. També hi ha fotografies dels efectes dels gasos en el context de la Primera Guerra Mundial. A l'alumne se li proposa un exercici en el qual hi ha la descripció d'un suposat atac amb gasos que l'afecta directament. Se'n descriuen els símptomes de cinc tipus d'atac químic. A partir de la descripció, i de la consulta dels cartells informatius i instruccions de la Generalitat ha d'hipotetitzar amb quin gas s'ha fet l'atac i quines mesures que ha de prendre per sobreviure.

Figura 1. Elements del taller didàctic sobre la guerra química. Fot: Didpatri, 2023.

Taller 4. Hospitals de campanya

El taller se centra en la casuística dels hospitals de campanya militars, presenta documents del capità Dr. Miquel Gras, que amb vint-i-set anys esdevingué responsable de l'Hospital del Molar (Hervás, 2005). També disposen d'un mapa on es veu la distribució dels equipaments sanitaris republicans durant la Batalla de l'Ebre. El Dr. Gras en una llibreta va anar prenent notes dels pacients que anava tractant: soldats i civils ferits o malalts. Aquesta documentació, que no era oficial, li servia per desenvolupar millor la seva tasca, i en les fitxes feia constatar informació molt interessant: nom de la persona, edat, lloc i hora d'on havia estat ferida, diagnòstic inicial de la ferida, tractament prescrit...

El gruix del taller se centra en l'anàlisi d'algunes de les fitxes que va elaborar el Dr. Gras. Es subministren a cada grup un total de 9 fitxes (repliques plastificades) de 8 casos tractats pel Dr. Gras (un cas compren dues fitxes). Els alumnes han d'analitzar les fitxes i contestar tot un seguit de qüestions: nom del soldat o civil; edat; unitat a la qual pertanyia; lloc i hora on va ser ferit; causa de la ferida; hora d'inici de la intervenció; temps transcorregut entre la ferida i la intervenció; distància entre on va ser ferit i l'Hospital del Molar; diagnòstic de la ferida; intervenció i tractament que se li va fer; evolució del ferit si consta (curació, evacuació, mort...) (Sospedra, Boj, Castell, 2020). La finalitat del taller és òbviament mostrar els horrors de la guerra, però també veure les limitacions de la sanitat de l'època i treballar a partir de la interpretació de documents.

Taller 5. Tractament de ferides

L'activitat se centra a explicar el que va ser conegut com a mètode Trueta (o bastos-Trueta) pel tractament de les ferides de guerra en un moment en el qual antibiòtics com la penicil·lina no existien (Trueta, 1938). Sovint les ferides s'infectaven i això podia tenir com a conseqüència amputacions o la mort. Durant la guerra el tractament de fractures i d'algunes ferides de guerra, sense antibiòtics eficients, es va optimitzar amb el desenvolupament del mètode de cures oclusives. Les ferides es netejaven, es retiraven els teixits desvitalitzats i es deixaven obertes, no es cosien. Posteriorment, la ferida es tapava amb gases i s'enguixava el membre afectat. Aquest mètode reduïa les possibilitats de gangrena i va salvar la vida a centenars de combatents. El mètode va ser millorat i generalitzat, entre d'altres, gràcies al doctor Trueta. És també durant el període de guerra que es fan grans avenços quant a transfusió de sang, a Catalunya se seguien els mètodes impulsats pel Dr. Duran i Jordà. Milers de donants de sang, majoritàriament dones, van assegurar un flux de sang cap al front. Les sulfamides els únics antibiòtics operatius del moment també es van començar a desenvolupar si bé el seu ús va ser molt limitat.

El professor/educador compta amb una maqueta que mostra com és una ferida de guerra i els seus efectes, i d'una manera molt senzilla, pot simular la neteja de la ferida i l'oclusió mitjançant guix. La maqueta serveix per fer una explicació introductòria. El dossier de l'alumne proposa dos exercicis. En el primer es mostra un carnet de donant de sang, i a partir de l'observació s'ha d'induir que, efectivament, és un carnet de donant de sang, esbrinar a qui pertany i amb quin entorn social està relacionat. En segon lloc, hi ha un seguit de 7 textos ordenats respecte a com actuava el mètode Trueta, a banda se subministren 7 fotos desordenades d'una cirurgia emprant el mètode Trueta, amb vista zenital, i els alumnes les han de correlacionar amb els textos ordenats.

Taller 6. Dones de la República i la guerra

El taller vol posar en relleu, de manera explícita, el paper de la dona en el període de la República i la guerra (Boj-Cullell; Feliu-Torruella; Sebares-Valle; Wilson-Daily; Íñiguez-Gràcia, 2022). El responsable del taller pot procedir a fer una explicació global d'entrada i sondejar si coneixen algun nom de dona relacionada amb la República o la Guerra Civil a Catalunya. En el dossier dels alumnes hi ha un llistat de 26 dones rellevants en diferents camps (ciència, infermeria, periodisme, aviació, compromís social, poesia...), i dona una breu informació biogràfica de cadascuna. A banda se li donen a cada grup dues pàgines on consten les fotos ordenades amb un número, sense nom, de les diferents dones, però hi ha una frase que dona pistes sobre la seva activitat. L'ordre de les fotos no és coincident amb el de les biografies amb nom. A partir d'ambdós documents els alumnes han de creuar informació i intentar relacionar el nom de la persona (explicitat al document de la biografia). Posteriorment, hi ha un nou document que mostra una foto d'una obra, context o quelcom relacionat amb el personatge, igualment amb una pista per poder relacionar la imatge amb els elements anteriors. Aquestes fotos van marcades amb una lletra i estan desordenades respecte als anteriors documents. Tot plegat els alumnes han de relacionar el nom i la biografia, amb la fesomia o imatge del personatge i amb una foto significativa de la seva activitat o obra. Naturalment, aquest taller es pot estendre tant com es vulgui, ampliant el número de persones implicades o afegint més fitxes sobre la seva activitat. Es tracta d'un taller senzill, però eficaç i funcional que porta a una descoberta de dones que, tot i la seva extraordinària feina, no han estat prou considerades.

Figura 2. Fitxes del taller didàctic sobre les dones de la República i la Guerra Civil. Fot: Didpatri, 2023.

Taller 7. Una escola en guerra

El taller proposa dues activitats, la primera consisteix a identificar els trets que tipifiquen les escoles del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada) (Fontquerni, Ribalta, 1982). A partir de fotografies i la segona a simular el treball amb estris escolars de l'època. Així, pel que fa al perfil de les escoles del CENU, i a tall d'exemple, si a l'escola es donava especial rellevància a l'aproximació als oficis tradicionals, doncs se subministra una foto que mostra aquesta faceta. Es suggereixen un total de 25 trets de la renovació pedagògica al CENU: foment de la coeducació, nenes i nens junts; mestres que fan classes a l'aire lliure; lectura per estudiar i aprendre; ordre i disciplina a les aules, etc. Aquestes característiques estan ordenades de la A a la Z. D'altra banda, els alumnes compten amb un recull fotogràfic, desordenat respecte a l'anterior, però que va numerat. L'activitat consisteix a relacionar el número de la foto amb la lletra del concepte que representa.

La segona part del taller (opcional) consisteix a fer una pràctica d'escriptura amb tinta i plomí, per evocar la cultura material de l'escola de l'època. A cada grup se li subministra un estoig de fusta (plumier) dins del qual hi ha plomins amb mànec. També se'ls dona un tinter de tinta blava. Tot seguit s'explica als alumnes com s'utilitza la plomí i es demana que facin una redacció de deu ratlles amb aquest instrument. Una altra possibilitat és demanar que facin exercicis de cal·ligrafia amb lletra lligada. Aquestes activitats es poden complementar amb l'observació de llibres de text, quaderns de cal·ligrafia i materials escolars diversos de l'època.

Figura 3. Elements del taller didàctic sobre l'escola de guerra.
Fot: Didpatri, 2023.

Taller 8. Cançons de la República

Es tracta d'un taller senzill que consisteix a donar a conèixer i, si s'escau, cantar algunes de les cançons més populars del període republicà a Catalunya. En total es proposen quatre cançons, amb la lletra en català. «La Marsellesa», molt popular en els entorns republicans i obrers; «el Cant del Poble», de Ventura Gassol, una cançó amb un caràcter nacionalista i republicà; «la Varsovia», coneguda també com «Les barricades», una cançó de combat del sindicalisme i finalment «L'himne de l'Exèrcit Popular», propi dels combatents republicans. L'alumne disposa de les lletres en català dels quatre himnes i el professor pot fer escoltar els diferents himnes a partir d'un arxiu digital. A banda d'intentar cantar aquestes cançons (si s'escau), també hi ha un qüestionari de 20 preguntes que permet analitzar el contingut i intencions de cadascuna de les lletres.

Aquest taller es complementa amb llistats de cançons famoses del moment (Bertrand de Muñoz, 2009; Klein 2008), així com musiquetes ballables localitzables a partir d'internet.

Taller 9. Anàlisi de documents

El taller se centra en l'anàlisi de fonts, concretament de documents de diferent naturalesa. El professor/educador explica com coneixem el passat a partir de fonts i com documents de diferent tipologia, impresos sobre paper, ens donen informació. Cada grup

disposa d'un dossier explicatiu en el qual hi ha la rèplica de diferents tipus de documents relacionats amb la Guerra Civil Espanyola: hi ha la carta d'un soldat; un carnet sindical; una foto de soldats; un bitllet (paper-moneda); un mapa i una targeta de condol en memòria d'una miliciana morta. Per a cada un dels documents hi ha una bateria de qüestions a les quals l'alumne ha de respondre i que van encaminades a constatar el tipus d'informació que ens subministra el document: Que és el document? Quina informació ens dona? Es pot establir data? Qui l'ha confegit? Etc. Un cop analitzats els documents base, iguals per a tots els grups el taller es pot allargar subministrant nous documents impresos: salconduits; diaris; manuals d'instrucció; fulls de mà; segells, instàncies; postals; cèdules d'identificació. Aquests elements es poden complementar amb elements materials de petit format: insígnies; xapes d'identificació; encenedors; monedes (Santacana; Casas; Llonch, 2022; Cazorla; Shubert, 2022)... i demanar als alumnes que identifiquin que són els objectes i quina és la seva funció.

Taller 10. L'alimentació

Aquest esdevé un dels tallers més exitosos que incideix en un imaginari generalitzat respecte a què, durant la guerra, a Catalunya, va haver-hi una gran penúria quant a obtenció d'aliments. La maleta didàctica subministra un total de vint-i-cinc pots de vidre, tancats, que contenen aliments, o rèpliques d'aliments: llenties; guixes; arròs; mongetes; cigrons; pa negre; garrofes; farinetes; sardines en oli; bacallà; patates i pells de patata; cansalada; carn de llauna; menuts de carn; carn de gat o colom; ous; alls; cebes; oli; sucre blanc; vi; cafè; pastilles de caldo; fruits secs; picadura de tabac... El professor pot demanar als alumnes quins elements són capaços d'identificar i prospectar si tenen alguna idea respecte a com es podien consumir. A partir de les respostes pot fer explicacions sobre les possibilitats de consum. La presentació dels pots permet una introducció i una primera aproximació a la problemàtica de l'alimentació, que també ha d'incidir en els problemes que hi havia a l'època per conservar el menjar (absència generalitzada de neveres domèstiques). Els alumnes compten amb un dossier en el qual hi ha llistes de preus; rèpliques de menús de restaurants de l'època i llibretes de racionament. Se'ls proposa una activitat: organitzar menús per una setmana, per al conjunt dels membres del grup. Tanmateix, no poden disposar del que vulguin, una graella els explica els punts de racionament de què disposen, és a dir han de calcular el que poden adquirir en una setmana, i quants cupons costa cadascun dels aliments. A partir d'aquests condicionants han de pactar uns menús el més racional possibles.

Conclusions

La utilització de tallers en l'àmbit de formació de mestres i professionals del patrimoni, per aproximar la Guerra Civil Espanyola en els entorns de secundària i parcialment de primària (en aules i espais museals), així com per públics d'ampli espectre s'ha desvetllat com interessant i útil. Facilita coneixements i esdevé un comodí funcional per encaixar visites o fer estades més o menys completes en museus i centres patrimonials. La possibilitat de desenvolupar un taller permet fraccionar les visites de grups grans, i possibilita que una part faci la visita mentre que l'altra treballa un o més tallers. Això és important en la major part d'equipaments que limiten les visites guiades a jaciments o exposicions a 15 o 20 persones. Altrament, els tallers també permeten aprofitar al màxim la sortida de l'escola garantint que el temps de desplaçament i visita a un espai patrimonial, es pot allargar si cal per ser congruent amb els horaris escolars.

Altrament, la realització de tallers a les aules dels centres de primària i secundària, al voltant de la Guerra Civil, ha estat molt satisfactòria. Els casos d'estudi que es

plantegen en la proposta de maleta didàctica de DIDPATRI, atenyen aspectes molt diversos, alguns d'ells vinculats directament a la guerra, però la majoria se centren en la vida quotidiana. Això permet plantejar una mirada civil sobre el conflicte i entendre les seves seqüeles per al conjunt de la societat. Les propostes de tallers exposades, són, d'altra banda, molt versàtils i fàcils d'utilitzar per part de mestres i professors. La major part del material és resistent, fàcil de classificar, de distribuir, recollir i transportar. Les qüestions que es plantegen als alumnes són molt concretes i no requereixen un procés de resolució massa complicat. Cal destacar que aquests tallers s'usen també en la Facultat d'Educació i en la Facultat de Geografia i Història (Màster de museologia i gestió del patrimoni) per introduir la problemàtica dels tallers en espais formals i no formals d'ensenyament aprenentatge. Amb els estudiants universitaris es presenten els diferents models de tallers dissenyats, es practiquen, s'avaluen i es fan propostes de millora, o serveixen de base per dur a terme activitats de formació a partir del disseny de nous tallers, semblants o no. La línia de treball iniciada el 2019, que va tenir com a resultat els tallers explicats en el present treball, ha tingut continuïtat amb el disseny de nous productes (adaptacions, derivacions i nous dissenys).

Bibliografia

- ABELLA, R. (2004). *La vida cotidiana durante la guerra civil. La España republicana*. Barcelona: Planeta.
- ALBERTÍ, S.; ALBERTÍ, E. (2006). *Perill de bombardeig! Barcelona sota les bombes 1936-1939*. Barcelona: Albertí.
- BERTRAND DE MUÑOZ, M. (2009). *Si me quieres escribir. Canciones políticas y de combate de la Guerra de España*. Calambur Editorial. Madrid.
- BOJ-CULLELL, I.; FELIU-TORRUELLA, M.; SEBARES-VALLE, G.; WILSON-DAILY, A.; ÍÑIGUEZ-GRACIA, D. (2022). Dones de la República i la Guerra. Taller didàctic. *Ebre 38. Revista internacional de la Guerra 1936-1939*, 12, 215-222.
- CAZORLA, A.; SHUBERT, A. (2022). *La Guerra Civil Española en cien objetos, imágenes y lugares*. Madrid: Galaxia Gutenberg.
- FELIU-TORRUELLA, M.; HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X. (2013). *Didáctica de la Guerra Civil Española*. Barcelona: Editorial GRAÓ.
- FELIU-TORRUELLA, M. (2011). Viure i morir a la Guerra Civil espanyola 1936-939: deu anys d'història d'una activitat educativa al Museu d'Història de Catalunya. *Ebre 38. Revista internacional de la Guerra Civil espanyola*, 6, 223-237.
- FELIU-TORRUELLA, M.; HERNÁNDEZ-CARDONA, F.X. (2020). *The Spanish Civil War in the Classrooms: Working for Citizenship Education*. A: DELGADO ALGARRA, E.; CUENCA LÓPEZ, J.M.: *Handbook of Research on Citizenship and Heritage Education*. Hershey: IGI Global.
- FONTQUERNI, E., I RIBALTA, M. (1982). *L'Ensenyament a Catalunya durant la guerra civil: el CENU*. Barcelona: Barcanova.
- GONZALEZ-RUIBAL, A. (2012). *El último día de la batalla del Ebro. Informe de las excavaciones arqueológicas en los restos de la Guerra Civil de Raimats, La Fatarella (Tarragona)*. Santiago de Compostela: CSIC-INCIPIT.
- HERVÁS, C. (2005). *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil*. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Tesi Doctoral.
- ÍÑIGUEZ-GRACIA, D.; GESALÍ, D. (2017). *Sota les bombes. Els atacs aeris a Catalunya durant la Guerra Civil*. Barcelona: Angle Editorial.
- KLEIN, F. (2008). *Canciones para La Memoria: La Guerra Civil Española*. Ediciones Bellaterra. Bellaterra.
- MANRIQUE, J.M.; MOLINA, L. (2012). *Guerra química en España, 1921-1945*. Valladolid: Ed. Gal-land Books.
- PALOMAR, J.M; NAVARRO, N. (2009). *Símbols en el ferro. Corpus de municions de la Guerra Civil española (1936-1939)*. Editorial Base. Barcelona.

SANTACANA, J.; CASAS, A.; LLONCH, N. (2022). *La Guerra Civil Española a través de los objetos*. Gijón: Editorial TREA.

SOSPEDRA-ROCA, R.; BOJ-CULLELL, I.; CASTELL, J. (2020). El Molar. Museografía didáctica en un hospital de la Batalla de l'Ebre. *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil 1936-1939*, 10. 186-207.

TRUETA RASPALL, J. (1938). *El tratamiento de las fracturas de guerra*. Biblioteca médica de Catalunya. Barcelona.

Autoria: La redacció i les fotografies del present treball han estat conceptualitzades, escrites i realitzades per Annie Wilson-Daily i Maria Feliu-Torruella. Les autores han llegit i estan d'acord amb la versió del manuscrit.

Conflictes d'interès: Les autores declaren no tenir cap conflicte d'interès.

Copyright: © 2023 de les autores. Presentat per a una possible publicació d'accés obert sota els termes i les condicions de la llicència Creative Commons Attribution (CC BY) (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).